

Н.БАЙТЕМИРОВДУН ПОЭМА ЖАНРЫНДАГЫ ИЗДЕНУҮЛӨРҮ (70-80-ЖЫЛДАРДАГЫ ПОЭМАЛАРЫНЫН МИСАЛЫНДА)

Поиски Н. Байтемирова в жанре поэмы (на примере произведений поэта 70-80х годов)

Search for the genre of the poem by N. Baitemirov (example of poems of the 70-80 years)

Аннотация: Макалада кыргыз адабиятынын 70-80-жылдардагы поэма жанрындагы өнүгүшү белгилүү акын Н.Байтемировдун чыгармачылыгынын мисалында иликтөөгө алынат. Акындын поэмаларындагы жаңычылдыктар, формалык жана идеялык, көркөмдүк изденүүлөр анализденет.

Аннотация: В статье анализируется развитие жанра поэмы в кыргызской литературе 70 - х и 80 - х годов XX века на примере творчества известного поэта Н.Байтемирова. Рассматриваются новизна поэм поэта, а также поиски художественных форм и содержания.

Abstract: The article analyzes the development of the poem genre in Kyrgyz literature in the 70's and 80's of the XX century on the example of the famous poet N. Baitemirov. The novelty of the poet's poems, as well as the search for artistic forms and content is considered.

Урунттуу сөздөр: лирика, эпикалык поэзия, поэма, образ, лирикалуулук, романтикалуулук, лирикалык каарман, жандандыруу, арноо-поэмалары, реализм.

Ключевые слова: лирика, эпическая поэзия, поэма, образ, лиризм, романтизм, лирический герой, олицетворение, поэмы-посвящения, реализм.

Keywords: lyricism, epic poetry, poet, image, lyricism, romanticism, lyrical hero, impersonation, poems of dedication, realism.

Н.Байтемировдун кичинекей турмуштук окуядан улам жаралган «Саат алты ноль-ноль» поэмасы бөтөнчө бийик патетикалуулуктун негизинде жазылган. Мында жашоонун түбөлүктүүлүгү, өмүр улана берээрлиги, ал эстафета сыяктуу атадан балага калып улана тургандыгы даңазаланган. 4-январь саат алты нөл-нөлдө лирикалык каарман уулдуу болгон. Анын «мен кайра баштан туулдум» деген кубанычы кылган ишин эми баласы улантат деп элде айтылган философиялык маанини билдирет. Ушул эле идея «Тушоо» деген поэмада тереңдетилет. Жогорку поэма тынчтык күндөгү адамзаттын тукум улоочулук идеясын баяндаса, ал эми мында болсо ошол тынчтык күндө жарыкка келип чоңойуп келе жаткан уулу менен апаат согуштун алгачкы күндөрүндө төрөлүп, жарык дүйнөгө келери менен согуш каарын тартып чоңойгон лирикалык каармандын тагдырлары карама-каршылыкта контрасттык маанайда сүрөттөлөт. Ата-энеси кашында болуп, там-туң баскан баласынын тушоо тоюн кесүү аземинде лирикалык каарман өзүнүн тушоосунун кесилбей калгандыгын ойлойт. Батыштан согуш кабары чыгып, көптүн бири катары лирикалык каармандын атасы эл-журт, Ата-Мекенди коргоого согушка аттанат. Эртеси ай-күнүнө жеткен энеси көз жарат:

Өзү кесип киндигин,
Коңур салкын күзүндө.
Жоолугуна ороптур,
Кызылчанын ичинде! [4:162]

Ошентип, согуш каарын жарыкчылыкка келген биринчи эле күнү сезген бала кийин да мунун оор залакаларын тартып жүргөнү андан ары окуган адамга белгилүү болот.

Ошондонбу? Ким билет?,
Майпарыраак басыгым.
Түптүз жерден жыгылып,
Ооруйт кызыл ашыгым [4:162], –

деген жыйынтык чыгарат. Оор тагдырга жаштайынан туш болгон лирикалык каармандын жаш кезинен турмуштун кыйынчылыгын тартканы поэмада эң бир элестүү берилген. Кызылча талаасында иштеп жүрүп төрөгөн эне уулун жонуна таңып алып, эртеси жумушка чыгууга аргасыз болот. Ушул жерден автор эненин портретин өтө реалдуу ачууга жетишкен. Кан күйгөн согушка аттанган жарын жоктотпой, колхоз талаасында иштеп, аны менен бирге энелик оор жүктү көтөрүп, чыдамкайлыктын, кайраттуулуктун, эрктүүлүктүн нагыз үлгүсүн көрсөткөн лирикалык каармандын энесинин образы чыныгы тарбиялоочу касиетке ээ экендиги талашсыз.

Ал эми төрөлгөнүнүн алгачкы күнүндө эле согуш каарынан жүдөп чоңойгон лирикалык каарман согушка деген жек көрүүсүн ачык эле билдире алган:

Бешигиме танылып,
Көтөрүлүп жүрүпмүн.
Бешиктеги кезимде,
Согуш каарын билипмин! [4:162]

Энеси жокчулуктун айынан айыл-апага жентек да бере албай абысын-ажындарынын таландысында калат. Эптеп-септеп жашаган күнүмдүк турмуш кийин баланын тушоосун кесүү ырымына да мүмкүнчүлүк бербеген.

Аяк шилтеп басканда,
Тушоомду да кеспептир.
Тушоо кесүү бардыгын,
Ойлобоптур, сезбептир.
...Атам болсо тушоомду,
Кеспейт беле деп калам.
Тушоо кесүү жакшы, го,
Ар убакта эске алам. [4:162]

Ошентип, лирикалык каарман өзүнүн бала чагында кеткен кемчиликтерди өз уулунун тагдырында толуктагысы келет. Элдик салттын жакшынакай үлгүлөрүн сактап, аны колдонуу идеясын автор кеңири жайылтууну ушул сыяктуу чыгармаларында көздөйт. Турмушта тушоо кесүү салтынын символдук маани камтып турушун өтө ишенимдүү ачып берген. Ата-баба салтында тушоо кесүү аркылуу турмушка ишенимдүү кадам шилтоо ишеничин сакташкан. Алдыда кездешкен кыйынчылыктарды оңой жеңип өтүп, мындан ары мүдүрүлбөй шыр басышына тилек кылышкан. Баланын бутуна ырым менен байланган тушоо жиби кыркылуу менен мындан кийинки кадамы тушоосуз, тоскоолдуксуз шыдыр болсо деген аруу үмүттү сөздүн магиялык күчкө сыйдырышкан да ар кандай терс көрүнүштөрдөн, бут тосуулардан алдын-ала калкалаган экен. Мына ошондой улуу салттын, ырым-жырымдан куру жалак өскөн лирикалык каарман өзүнүн майпарыраак басыгын да ушул куру калуудан көрөт. Ошону менен бирге эгер атам болсо тушоомду эл сыяктуу эле кесип коймок экен деп да тагдырына, анан согуш кесепетине нааразылык келтирет. Ушундан улам улуу муун жана кичүү муун бактысы таразага салынып, өзүнүн согуш ызгаарында өткөн бала чагын кейиш менен эстесе, ошол эле учурда өз уулунун бактылуу балалыгы анын көңүлүн жубатат. Атасы согушка аттанганда төрөлүп, энеси ырым менен атын Төлөн койгон лирикалык каарман ошол бойдон ата жытын искебей өстү. Эми ошол боштукту толтуруу үчүн ал өз уулуна аталык мээрим менен кошо аталык тарбия берип келет. Бул эки муундун эки башка чөйрөдө, эки башка шартта өсүшү согуш элесин дагы тереңдетип дааналык, тактык алып келет. Лирикалык каарман тынчтык күндө өз уулуна той берип жатып, ушул той, ушул тынчтык күн үчүн өз атасы баштаган канчалаган эр-азаматтардын өмүрү кеткендигин эскерет. Бирок алардын өмүрү бошко кетпестен бүгүнкүдөй нечен тойлордун төлөмөрү (башкы каармандын аты да шарттуу болуп, символикалык маани камтып турат) болгондугун ойлоо менен тынчтык күндө той-тамаша менен күн өткөрүүгө эч нерсе жетпесине макул болот.

Тушоо кесүү турмушка,
Түз бастырат жакшы го.
Той шылтоосу болгонго,
Тушоо кесүү бакты го! [4:162]

Чыгарманынын оптимисттик маанайдагы финалы эртеңки турмушка ишенүү, бүгүнкү жыргалчылык жашоого ыраазычылык сыяктуу идеяларды даңазалайт. Поэма болгону 30 куплет, 120 саптан турса да жогоруда сөз болгондой муундар ортосундагы байланышты, ата-бала проблемасын, элдик салттын адам турмушундагы жана коомдогу ордун, өткөн согуштун каардуу элесин реалдуу чагылдырып, кыскалыгына карабай жалпы адамзаттык проблемаларды ишенимдүү жана так чечмелеп берген.

Бактылуу балалык чагы согуш апаатына тушугуп, жаштайынан жетимчиликтин, жокчулуктун каарын көргөн лирикалык каарман – Төлөндүн образы «Бир баш буудай» поэмасында андан ары дагы тереңдетилген. Согуш ачкачылыкты, жокчулукту гана алып келбестен, өзү менен кошо келте оорусун жетелей келгени белгилүү. Тылдагы элдин аянычтуу абалын сүрөттөө менен автор поэмадагы сюжеттиндеги окуянын башталышына (экспозиция) шарт түзөт. Бул чыгармада туш тарабынан кыскан оору, ачкачылык, жокчулукка моюн бербей түнкүсүн «баардыгы фронт үчүн, баардыгы жеңиш үчүн» ураанынын астында иштеп, согушта кан кечип жүрүшкөн жакын туугандарына, аталарына, агаларына дан-азык жана кийим-кече жөнөтүү менен уйку бетин көрбөгөн айылдык адамдардын элеси реалдуу тартылган. Согуш каары тыл адамдарынын кары-жашы дебей жүрөгүнө терең баткандыгын «чачына уйгак жабышкан 3 жашар» кыздын образынан улам ачык чагылдырылган. Жайкалган эгин талаасын аралап бараткан лирикалык каарман бир кызык окуяга туш болду. Суу жеп кеткен арыктын кырынан чыга албай, бети-башынан бери боз ала чаң болуп, жыгылып кайра туруп жаткан кызды аттан түшө калып тургузуп койгондон кийин гана анын колунда бир баш үзүлгөн буудай жүргөнүн байкады:

«... Уурдаган жокмун... деп алып,
Ийининен тынып дем алып.
Бышактап ыйлап баштады,
Кармаган бир баш буудайын
Акырын жерге таштады...» [4:162]

Үч жашар кыздын машак терип атасына жөнөтүү камын ойлогон балалык баео жүрөгү аркылуу автор согуштун жай турмуштагы жөнөкөй адамдарга кылган трагедиясын ачып бергендигин ар бир окурман баамдабай койбойт:

Апкелдим машак атама,
Нан жасап жибер, макул э?
Жаргылчакка алпарсын,
Эжекеми чакыр э?
Ийилген бир баш машакты,
Сунганын көрдүм энеге. [4:162.]

Демек, тынч жаткан совет элинин бейпилдигин бузган согуш элеси эч кимди кайдыгер калтырган жок. Оюндан башканы капарына албай, бактылуу чоңоер мезгилинде турмуш каамыты мойнуна эрте илинген миллиондогон өзү курлуу балдардын типтүү өкүлү катары бул үч жашар кыз да энесинин жүгүн жеңилдетип, атасына посылка салып жеңиштин тез жакындашына салым кошкусу келет. Бирок ал кандуу согуш эчак эле анын энесине кара кийгизип, ал эми анын өзүнүн жүрөгүнө болсо түбөлүк өчпөс так салып койгондугун али андай элек болчу:

“... Ал бала кайдан билмекчи,
Неге ыйлап жатат энеси?
Атасы өлгөн майданда,
Белгисиз кайда денеси.
Посылка салып жатканын,
Ар кимден көргөн эмеспи.
Посылка салам деп ойлоп,
Машакты терген эмеспи...” [4:162]

Н.Байтемировдун бул үч жашар кызы – А.Осмоновдун Бүкөнтайы сыяктуу жаштайынан оор тагдырлуу согуш мезгилинин баласы. Булардын тагдыры да окшош. Алар көптөгөн советтик балдар сыяктуу өз мезгилинин курмандыктары эле.

Н.Байтемировдун согуш темасындагы поэмалары трагизм менен драматизмге жык толгон ошол эле учурда терең психологиялуу лиризмге сугарылган өзгөчөлүгү менен айырмаланып турат. Кыска турмуштук окуядан кыска бирок терең ойду, маани-мазмунду жарата билгендиги бул акындын чеберчилигин айгинелөөчү далил болуп саналат.

1981-жылы жарыкка чыккан «Махабатым–канатым» жыйнагында акындын эки чакан поэмасы жарыяланган. Анын бири «Анархай баяны» деп аталат. Эмгек адамынын портретине арналган бул поэма адам баласы ээлик кылган түрдүү кесипчиликтин ичинен эң оору да, эң жоопкерчиликтүүсү да болгон чабандык иштин табиятын ачуу аракетинин негизинде жазылган.

Анархай чөлүнүн катаал шарты менен кошо анын жаратылышындагы өзгөчөлүктөр саналып, бир жагы адам кызыгаарлык маанайда сүрөттөлсө, бир жагы анын жан чыдагыс зериктирме табияты сүрөттөлүп келип, ошол бозоргон боз талаага эрктүүлүк менен барып чабандык кызмат өтөп жаткан Жолдоштун эрдигине таң берет. Ээн талаа эрме чөлдү эш тутуп, колхоз коюн бакан бул каарман адам эч ким баруудан баш тарткан Анархайда жашап жатканы үчүн адам мүмкүнчүлүгүнө, эрдигине, каармандыгына көрк берип турган личность экендигинде талаш жок. Ал жалпы элдин кызыкчылыгын өз кызыкчылыгынан жогору коюп жайы-кышы чөл менен эрмектешип келет. Чыдамкайлыгы менен үлгү болгон Жолдошту автор «түгөнбөгөн ойго» салыштырат. Анын чечкиндүүлүгү дагы эле болсо акынды таң калтырып, сөксөөлдүү эшилме чөлдөгү турмуш кечиримин келечектин улуу иши катары баалап, чыгармасында көрсөтөт да, аны түз эле баатырлык деп мүнөздөйт:

“...Түгөнбөс ойдой бул адам
Чөлүндү жалгыз сураган.
Эрме чөл ушул бир жерде
Турганына кубанам.
Баатырлык менен барыптыр
Балбылдап оттой жаныптыр.
Багынбас күчкө, талаага
Падыша болуп алыптыр...” [5:232], –

деп адам менен жаратылыштын ортосундагы тирешүүдө адам баласы өзүнүн тайбастыгы, намыскөйлүгү, каармандыгы аркасында жеңип чыкканын салтанаттайт. Мына ушундай патетикалуу маанайдагы бул чыгармаларга белгилүү адабиятчылар К.Артыкбаев жана Л.Үкүбаевалар эң туура оң баа беришкен. [3:458,11:283] Алардын пикирлерин улай, лириканын баллада жанры адамдардын эрдигин баатырдыгын даңазалоо менен ошол сүрөттөлүп жаткан көрүнүштү сентименталдык жана романтикалык маанайда ички психологиясына сүнгүп кирип чагылдыруу болсо, «Анархай баянында» да Жолдоштун чабандык кесиби, баардык тоскоолдуктарга карабай эрктүүлүк менен сөзүнө турушу жана табияттын адаттан тыш климатын күрөшчүлдүгү жана туруктуулугу менен жеңе билгендиги даңкталышы аркылуу чыгарманы баллада деп атасак жөндүүдөй туюлат.

«Ак башат» поэмасы элдик сюжет менен реалдуу чындыктын айкалышынан жаралган, экологиялык проблема көтөргөн көркөм чыгарма.

Булактын аты Ак башат,
Булбулдар атын жатташат.
Бир тамчы суусун ичкени,
Бир жума бою макташат [5:232], –

деп поэма пейзаждык сүрөттөө менен башталат. Мында негиз болгон Ак Башат жөн гана пейзаж эмес ал элдин тарыхы, элдин жашоосу, ошону менен бирге улуу муундан кичүү муунга калуучу эстафета катары мурас кылып өткөрүп келген кымбат таберик. Эл аны ыйык касиеттүү нерсе катары баалап табынып келет:

“... Айтмакчы ыйык жагы бар,
Адамдар келип табынаар.
Көзүн булгап кеткендин,
Көзүнө кырсык чабылаар.
Айтылыт мурда мекен деп,
Ак жылан жүрчү экен деп .

Айыкчу экен суусунан,
Ар кимдер келсе кесел деп.
Байыртан элде кеп жүрөт,
Баккан жан марыйт деп жүрөт.
Атадан улап балага,
Тазалап көзүн көп жүрөт...” [5:237]

Демек, жаратылыш менен адамдын карым-катыштыгы тээ алмустактан, башкача айтканда дүйнө бүткөн алгачкы башталыштан бери эле практикаланып келген. Булар бирин-бири толуктап турган эриш-аркак түшүнүктөр. Айлана-чөйрөсүз, айбанаттарсыз, жер жүзүндөгү ар кыл макулуктарсыз, түркүн түрлүү өсүмдүктөрсүз, абасыз, суусуз же тагыраак айтканда, жандуу жана жансыз жаратылышсыз адам баласын элестетип көрүнүзчү. Адам жаратылыштын бир кымындай бөлүкчөсү катарында андан пайдаланууга, аны өз керегине жаратууга оокат-аш, кийим-кече катары сарптоого укуктуу, бирок ошол эле учурда ал кайрадан курчап турган айлана-чөйрөгө, акыл эстүү түрдө кам көрүп, анын келечегине ыңгайлуу шарт түзө билүүсү милдет болгон. Жаратылышка этият мамиле жасап, аны сактап урунбасаң, коромжуга учуратсаң, кор тутсаң эртели-кеч өз энчинди албай койбойсуң деген тымызын эскертүү элдик миф, легендалардан баштап «Манас», «Кожожаш» сыяктуу эпостордо айтылып келген. Ушул идеяны акын өтө чеберчилик менен өркүндөтүп, элибиздин байыркы анимизмдик түшүнүгү менен дааналантып ачып берген.

Адам баласынын жашоосу суу менен гана ..., өмүр жиби тамчы суу менен уланып турат эмеспи! Ошондуктан ата-бабаларыбыз суу жашоонун булагы деп аздектеп келишкен. Суу тирүүлүктүн, жашоонун символу катары ар дайым адам жашоосунда алдыңкы планда турган. Бекеринен өлгөн адамга карата «ичээр суусу түгөнгөн экен» деп коюшпагандыр... . Н.Байтемировдун «Ак-Башат» поэмасында булак да жашоонун, өмүрдүн символу катары даңазаланат. Адамдар мына ушул булак суусу менен жан сактап, тукум улап келишкен. Ошол жашоо уланткан мезгилдерде булакты жогору баалап, тазалап, ыйык тутуп, анан ошол жөрөлгөнү атадан-балага, муундан-муунга өткөрүп келишкени. Автор ошондойлордун бири катары Энөө деп баяндайт да, ал да ата-баба салтын улап булак көзүн тазалап, соопчулук иштерин жүргүзүп, адамга жакшылык кылууну милдети катары тутунуп келет:

“... Энөөнүн ата-бабасын
Эркисизден эске саласың.
Муундан-муун уларда,
Булакка бөлгөн санаасын.
Калтырып далай кылымды,
Канча муун ага жыйылды.
Энөөлөр ошол булактын,
Эсиндей болуп туюлду...” [5:237]

Үзүндүдө көрүнгөндөй Энөөлөр булактын көзүн тазалоо менен адам баласына жасаган соопчулукту туюндурушкан. Бул – нукура кыргыз философиясы, ошону менен катар кыргыз маданиятындагы суффизим агымынын негизги белгиси болуп саналат. Булак көзүн ачуу же тазалоо ааламга карай кетчү жолду тазалагандай эле көрүнүш. Ушул жерден жазуучу Ч.Айтматовдун «Биринчи мугалим» повестиндеги тунук булак тууралуу пейзаждык сүрөттөө эске түшөт. «Тоо арасында бир булак болот», – дейт аңгеме баяндап жаткан Алтынай. «...Көп киши каттабаган соң, анын айлана- тегерегин чөп басып, алыстан байкоо кыйын болуп калат. Ал эми жакындан келип, булактын көзүн ачып, бир аз баамга алсаңыз, анын күзгүдөй тунуктугуна, мелмилдеген тынчтыгына суктанбай кое албайсыз, булак бетинен күн да, асман менен тоо да, өзүңүз да көрүнүп турасыз» дейт лирикалык каарман чыгармада. Бул чыгармада тоодогу кадимки эле жөнөкөй булактын көзүнөн бүткүл аалам чагылып турганы сүрөттөлгөн. Демек, аалам менен куурчап турган айлана-чөйрөнүн сулуулугун булак өзүнө катып, кайра чагылтып турушу менен ажайып кооздукка ээ. Тунук булак тазалыктын, аруулуктун символу катары көркөм образдын деңгээлине чейин өсүп жетет. Башат сымал бүт эмгегин элге, коомчулукка арнаган, булак сындуу жан дүйнөсү

таза, элге кызмат кылып, табиятты урматтоо менен келечек муундарга аны татыктуу өткөрүп берүү милдетин аркалаган Энөөлөрдүн элеси Ак-Башаттын образы аркылуу дааналаштырылат. Ушунусу менен Ак-Башат поэмада өзүнчө идеялык жүк көтөрүп турат. Тегин териштирип отурсак, бул образдын башаты – элде. Байыртадан эле тунук булак тазалыкты, тереңдикти символдоштуруп келген. Автор чеберчилик менен ошол традициялуу образды өмүрүн эл-журтуна, жалпы адамзатка, кийинки муундарга ак ниет кызмат кылууга арнаган, бирок көкүрөк кагып, кызматын милдет кылганды билбеген, тескерисинче, аны адамдык, атуулдук парзым деп түшүнгөн карапайым айылдык жөнөкөй адамдар – Энөөлөрдүн мүнөзүн ачып берүүдө ыктуу пайдаланган.

Билбеген келип карасын,
Энөөнүн тогуз баласын.
Атадан калган ырасмы,
Алар да бөлөт санаасын.
Тазалап көзүн алар да,
Таптаган жорук бар анда.
Байыртан келген кесипти,

Баалабай койсо жаман да [5:238], – деп Энөөлөр ата мурасы катары Ак-Башатты багып, тазалап келет. Атадан калган ыйык буюм катары булакты эң аяр урунушат. Ата кесиби катары булакты таза тутууну алар өз милдети катары туюнушат. Энөөлөрдүн образы М.Гапаровдун «Айгүл тоо» аңгемесиндеги Али аванын жаркын образын эске салат. Анда да Али ава апта сайын он чакырым алыстыктагы таштак жолду жөө басып келип, жолоочулар үчүн кам көрөт. «... Жай саратандын аптабында акактап келаткан жолоочунун жолунда дайыма бир кумура булактын муздак суусу күтүп туруучу. А булактын суусу муздак сакталсын деп кумура жерге көмүлүп, бетине жыгач капкак жабылып, а капкактын үстүнө алюминь кружка коюлуучу» – деген эпизодду эстесек бүткүл өмүрүн чаңкаган жүргүнчүлөргө ырахат тартуулоого арнап, соопчулук иш менен алек болгон аппак сакалдуу чалдын образын элестетебиз. Мындан болсо байыртадан эле элибизде булакты жашоонун жана аруулуктун символу катары сыйлоо сезими менен бирге ошол булак сыяктуу жан дүйнөсү таза, соопкерчилик ишке бүткүл өмүрүн арнаган адамдардын жашоодо болушу адамзат коомунун турмушуна көрк берип турганы айтылат.

Ак-Башат ошондой эле жандуу тарых катары да элдин басып өткөн жолундагы урунт окуялардын эстелиги болуп кошумча функция аткарат. Буга ушул Ак-Башат боюнда болгон таптык экономикалык-саясий коомдогу окуя толук мисал болуп бере алат. Бай-манапчыл заманда бул касиеттүү булактын жалгыз бир гана байдын карамагына өтүшү менен башка жумурай журттун башына түшкөн кыйынчылык сүрөттөлөт:

Булактын көзү байдыкы,
Булганган майнап элдик.
Бажырап жаткан булак жок,
Баарына бирдей элдик.
Жерди да ээлеп энчине,
Сууну да ээлеп энчине.
Кокуйду салып чуулатып,
Койбогон адам эркине.
Суу башы болуп аныкы,
Жер башы болуп аныкы.
Кыйын ой болгон илгерки,
Кыргыздын өткөн тарыхы. [5:239]

Суусуз далай жан мертинип, далай чуу чыккан. Кийин Ак-Башат кыргыз эли менен бирдикте боштондук таңын тосту. Эми Ак-Башат жалпы элдин кенчине айланып, элге кызмат кыла баштады. Автор элдин тарыхы менен Ак-Башаттын тагдырын параллелдүү сүрөттөйт да, эл менен булак тагдырлаш бири-бирине кызмат кылып, бирин-бири толуктап турган көрүнүштөр экендигин чагылдырат. Ал эми ага кара өзгөйлүк кылып, ач көздүк, өзүмчүлдүк менен мамиле кылгандар бай-манап тукуму сыяктуу акыры өз энчисин албай

койбосуна шек санабайт. Карасанатайлардын тилеги таш капкандан соң эл да, булак да эркин жашап, эркин агып салтанат курат.

Ак-Башат эми элдики,
Алтындай байлык жердики.
Абайлап барып ичкенде,
Артыла түшөт эл күчү. [5:239]

– деген саптар менен чыгарма финалына чыгат. Ушул эң аяккы саптарда да булактын күчкө күч кошуучу касиетке ээ экендиги жана ал эмгекчи элге дем берүүчү сапаты менен жанга жагымдуулугу улам артылып турган жаратылыштын сырлуу бир кубулушу экендиги айкындалат. Демек, поэма эмгек темасын даңазалоо менен кошо адамгерчилик, бири-бирине жакшылык кылуу, элдин өткөн тарыхын билүү, кооздукту, аруулукту сактай билүү сыяктуу идеяларын чагылдыруу аркылуу тарбиялык жана экологиялык проблеманы кабыргасынан койгон бүгүнкү күндүн эң актуалдуу маселелерин көтөргөн көркөм туунду. Ал негзги идеялык-тематикалык ойду берүүдө чыгарманын структурасындагы шарттуу образ катары ачылып берилет. Жогорудагылардын негизинде, Н.Байтемиров поэма жанрында идеялык-тематикалык, жанрдык жана көркөмдүк жактан 70-80-жылдарда өтө терең изденген акын деген жыйынтык чыгарып, ал өз поэмаларында жаңычылдыкты жана салтуу көркөм сүрөттөө каражаттарын, ыр куру чеберчилигин, сюжеттин логикалуулугун айкалыштырып, кыргыз адабиятынын поэма жанрында көркөм туунду жаратып кеткенин байкоого болот: Биринчиден, Н.Байтемиров адатта сүрөттөлүп жаткан объектинин ички мазмунуна сүңгүп кирип, каармандардын ички психологиясын сүрөттөөдө лиризмге, романтизмге бөтөнчө орун берет. Бул реализм менен айкалышып келип, реалдуу психологиялык образдарды жаратат. Экинчиден, акындын поэмалары көлөмдүк жактан алып караганда өтө кыска келип, «сөзгө сараң, ойго байлыгы менен айырмаланат». Үчүнчүдөн, акындын аталган мезгилдеги поэмалары идеялык-тематикалык жактан ар түрлүү жана көп кырлуу (мисалы: анда согуш, тынчтык, сүйүү, адам мүмкүнчүлүгү, эмгек, саясий коомдук ал-абал, кесип, адам жана жаратылыш ж. б). Төртүнчүдөн, акындын айрым чыгармалары поэма деген жалпы аталышка сыйбагандыктан формалык, жанрдык жактан жаңы аталыштарды белгилөөгө негиз болот. (мисалы поэма-очерк, поэма-баллада ж. б.). Бешинчиден, Н.Байтемировдун кайсы гана поэмасын албайлы табият менен адамдын эриш-аркактыгы айкалышкан тыгыздыкта берилип, пейзаждык сүрөттөөлөр бөтөнчө жандуу, элестүү жана оригиналдуу чагылдырылат. Алтынчыдан, акын колдонгон көркөм сүрөттөө каражаттары да өтө оригиналдуулукта пайдаланылган. Жетинчиден, акын поэмаларындагы ар бир кубулушка бөтөнчө чеберчилик менен символдук маани камтый билет. Сегизинчиден, акын сүрөттөгөн кубулуштун элдик философиядагы мааниси элдик салт жана оозеки чыгармачылыктагы көрүнүшү менен бирдей жана параллелдүү сүрөттөлөт. Тогузунчудан, Н.Байтемировдун поэмаларында турмуштук айрым гана орчун окуялар сүрөттөлүү менен чыгарманын сюжети анчалык татаал болбостон, адам жашоосунун бир гана учурун чагылдырат. Мына ошол кыска сюжеттик окуя менен жалпы адамзатка байланышкан кат-кат маанидеги, терең мазмундуу, тарбиялык мааниси күчтүү идеяларды ачып берүүгө жетишет. Ушул жыйынтыктардын натыйжасында Н.Байтемировдун поэма жанрындагы изденүүлөрүн С.Жетимишевдин төмөндөгү ою менен жалпылап коюу максатка ылайыктуудай «... акын табиятынан чын дилинен сүйлөйт». Шартты, жагдайды таразалап сыйлап-сыйпап отурбайт. Туура айтса, ката айтса да ары кылчактап, бери кылчактап отурбай оюндагысын түз айтат. Ал түз айтылган сөз «оттук таштан учкан учкундай милтени жандырат» [6:5].

Пайдаланылган адабияттар:

1. Айтматов Ч. Н. Байтемировдун эпосу. //Ала Тоо, 1986, №4 –29 б.
2. Алыбаев Ж. Көп кырлуу талант // Кыргызстан аялдары, 1986, №11, –11-б.
3. Артыкбаев К.Насирдин Байтемиров – Китепте: XX к. кыргыз адабиятынын тарыхы. – Бишкек, 2004. – 445-458-б.
4. Байтемиров Н. Махабат жазы – Фрунзе, 1979. – 120 б.
5. Байтемиров Н. Махабатым – канатым. – Фрунзе, 1981, – 232 б.

6. Жетимишов С. Отгук таш // Кыргызстан маданияты. – 1982, –12-авг. – 5-б.
7. Искендерова С. Акындын арымы // Кыргызстан маданияты, 1982, 23-сентябрь -14б.
8. Садыков А. Кыргыз залкарлары. – Бишкек, “Бийиктик”, 2012.
9. Төлөев Ж. Азыркы кыргыз поэмалары – Фрунзе, “Илим”, 1970
10. Үкүбаева Л. Көп кырдуу талант – Насирдин Байтемиров. – Китепте: Ч.Айтматов жана кыргыз адабияты. – Бишкек, “Турар”, 2012 – 240-283-б.
11. Үкүбаева Л. Насирдин Байтемиров – Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы – Фрунзе, 1990. – 470-б.

***Рецензент: Мукасова А.М.** – филология илимдеринин кандидаты, Б.Н. Ельцин атындагы КРСУнун доценти.*